

Din İle İlgili Tutumlarımız ve Paradigma-Metodoloji Sorunu

*Niyazi USTA**

ABSTRACT

Our Attitudes about Religion and the Problem of Paradigm-Methodology. *This study considers the religious attitude in the present Turkish Society Especially two attitude (traditional and modernist) are tried to be researched connected with their reasons. In order to find out the meeting place between traditional and modernist attitudes, it must be understood by the two sides that why the common people and intellectual people have those attitudes. So it is seen that the best way to reach this goal is to inform the common people about secularism and religion. Yet, the suggestions for building this way are not mentioned here.*

KEYWORDS: *Attitude, religion, function, mentality, cultural atmosphere, causality.*

Bu deneme, din hakkındaki tutumların genel bir gözleminden hareketle meydana getirilmiştir.

Dinle ilgili tutumlar, çeşitlilik itibariyle gerçekten şaşırtıcı biçimde çokluk arz etmektedir. Zaten meselenin ilginçlik arz eden yönü de aynı dine inanan insanların, birden fazla tutum kategorileri oluşturmalarıdır. Biz elden geldiğince çeşitli tutumları başlıklar altında ifade edip, tutumların nedenlerine o nedenlere kaynaklık eden paradigma-metodoloji çerçevesinde değinmeye çalışacağız.

Bir şey hakkında herhangi bir tutum oluşurken etkili olan unsurları; bilişsel öge, duygusal öge, ön yaşantılar, tecrübeler ve toplumsal ortam olarak sıralamak mümkündür. Bu unsurların ilk üçü kişisel yapı ve kapasiteyle alakalı olup, toplumsal ortamla anlam ve eğilim kazanırlar. Tek tek her bir obje hakkında oluşan tutumlarımız arasındaki ilişkilerin insicamlı oluşu, düşünme biçimlerinin benzerliğini ve davranış alışkanlıklarını meydana getirir.

Tutumlar, güç ve sarsılmazlık bakımından farklı derecelere sahiptir. Bazı tutumların değiştirilmesi kolay, bazılarınıninki daha zor iken, bazı tutumlarda bu, imkansız olabilmektedir. Bazı tutumlar ise merkezi bir yer işgal edip, diğer tutumları şu veya bu şekilde etkileyebilir. Tutumun parçalarından olan bilgi boyutu, duygu boyutunun ya da duygu boyutu bilgi boyutunun tesirinde

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

kalabilir. Örneğin “aklıma gelen, başıma geldi” şeklinde sıkça kullandığımız bir ifade vardır. Bu telepatik bir hadiseden ziyade, herhangi bir eylemi icra etmede aklımızın bizi uyarmasına rağmen duygusal hareket etmemizin ya da aklın ikazını yerine getirmedeki ihmalemizin bir ifadesidir.

Din, bilim, iman, madde, sanat v.s hakkındaki tutumlarımızın hülasası ve mahiyetinin toplamı, bizim nasıl bir bakış açısı ve dünya görüşüne sahip olduğumuzu gösterir. Bu bakış açısını; “paradigma”, “metodoloji” diye niteledik. Mesela, ferdin öbür dünya inancını ediniş biçimi, teoloji anlayışı, dünyevileşme hakkındaki düşüncelerini etkileyecektir. Aklılığın öngördüğü tutum, inancının oluşumundaki duygu boyutunun, dinin fonksiyonlarının sınırları konusundaki kabullerinin tesirinde kalmakla, şekillenecektir. Din hakkındaki tutumlarımızın, dini sosyalleşme ve kültürlenme sürecimizle ilgili ciheti, bugün dünyevileşme konseptimizin, İslamiyetle irtibatlandırılmasında nasıl bir hareket tarzı ve stratejisi geliştireceğimiz veya geliştirdiğimiz meselesini, karşımıza çıkarmaktadır. Toplumun pirinç tanelerinin oluşturduğu gibi bir birlik zannedenler niyet edilmemiş sonuçlarla karşılaşılıp karşılaşılmayacağı konusunda güvenilir olamamaktadırlar. Her şeyden önce toplumun bir sosyal belleği vardır. İlişkiler ağının doğası gereği her hangi bir alanı diğerlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Bugün sahip olduğumuz İslamî külliyat -özelde fıkıh-(burada fıkıh yerine hukuk kelimesini kullanmaktan kaçındığımızı ifade etmek isteriz) oluştuğu dönemin yani içtihatların dinamik ve seri biçimde yapıldığı dönemin toplumsal mahiyeti ile birebir irtibatlıdır, dersek yanılmış olmayız. Söz konusu dönem; gelişmelerin, değişmelerin ve meselelerin, üretilen çözümlerle tatmin edici bir biçimde karşılandığı dönemdir. Dünyevi platform ve konjonktür bakımından Müslüman toplumların eziklik, geri kalmışlık hissetmedikleri bir dönemde, dünyevileşmeyle ilgili anlayışlarının, bugün arzu ettiğimiz biçim ve karakterden başka türlü olması, o günün toplumsal şartlarından kaynaklanmaktadır. Mamafih, bugün yeni düşünme biçimlerine doğru zorlanmamızın temel nedeni de, günümüz meselelerinin önceden üretilmiş hükümlerle karşılanamamasındandır. Bugün bir usul olarak hermönetik ve tarihsellik, böyle bir ihtiyaçtan doğmuş olsa gerektir.

Belki de bugünkü problemler karakteristikleri itibariyle söz konusu dönemde ulemanın karşı karşıya kaldığı problemler olsaydı, ibahat, farz-ı kifaye derecesindeki telakkileri, daha vurgulu bir hükme konu olacaktı. Bir örnek: “....Şu halde bir kimse yiyeceklerden her neyi helal ve hazır bulsa onun bir türünden karnının yarısını dolduracak yeme ve içmeye yönelse, giyeceklerden her neyi helal ve hazır bulsa sıcaklığı ve soğukluğu giderecek kadar elbise ile yetinse kendine uygun bir kadınla nikahlanıp onunla kanaat kılrsa ; ev-barktan ırz ve malını koruyacak kadar alçak bir evde otursa hilesiz sanat veya insaf ile ticaret kılrsa gerçekten o kimse dünya lezzetini ve Mevla rızasını bulur.”¹

¹ İbrahim Hakkı Erzurumlu, *Marifetname*, Kitsan Matbaacılık, İst. 1984, s.200-201

Geçmişten bugüne eğitim-öğretim sürecimizin, geniş halk kitleleri açısından kifayetsizleşmesi, hatta inkıtaya uğraması ve bir toplum için uzun sayılabilecek bir süre bu halin devam etmesi, meselenin gittikçe irileşmesine neden olmuştur.

Sözlü kültüre bağlı kültürlenme yoluyla edinilen problem çözüm biçimleri, toplumsal yaşayışın uzun tarihsel periyodu göz önüne alındığında, tek kerelik öğrenmeler, problem çözümler mesabesinde kalmıştır.² Tek kerelik öğrenmeler ya da meseleleri halledişler, o periyot için bilimsel, metodolojik, parça başına anlamlı ve çözümleyici olması, kurumsallaşması yerine, dogmatikleşmeyi ortaya çıkarmıştır.

Kültürel kodlar haline getirilen düşünme biçimleri (davranış biçimlerinin kültürel kod haline gelmesiyle, düşünme biçimlerinin kültürel kod haline gelmesi ayrı şeylerdir) toplumumuzun ekserisinin paylaştığı tutumlara, oradan da problem çözmenin ideolojileşmesine yol açmıştır. Problem çözmenin ideolojileşmesi, "değişen şartlara, değişmeyen reaksiyonlar gösterilmesi"³ biçiminde tezahür etmektedir. Düşünme faaliyetinin sonuçlarının informal yolla öğrenilmesi, ideolojileşme temayülü taşır. Buna mukabil, yeni tutumlar geliştirenlerin de kültürel, itikadi veya ameli olanla, bilimsel alana ait olanı ayırt etmeksizin toptancı bir hareket tarzı geliştirmeleriyle ideolojikleştiklerini söyleyebiliriz. Oysaki dinin, kültürel kodlamadaki etkinliğe konu olan cihetleri ayırt edilmelidir. Kültürel olanla, bilimsel olanı ayırt edebilecek enformasyonun, halk tabanında yaygınlaştırılması yapılmaksızın karşı tutumları eleştirmek inafsızlık olur. Belli bir imkân çerçevesi belli bir nesneliliği ortaya çıkarır. İmkânlar değişikçe nesnellikler de değişir. Ekonomik düzey ve eğitim düzeyi itibarıyla son derece kısıtlı imkânlardaki bireylerin tutumlarının, algılarının kalitesi bir üst düzey imkân sahiplerinin algılarından farklı olacağı tabiidir.

Değişen şartlara nispeten birkaç uygun anlayış geliştirenler, tüm problemleri kucaklayıcı yeni formülasyonlara ulaştıkları iddiasında bulunabilmektedirler. En azından böyle bir imaj, mesaj olarak aktarılmaktadır. (Klasik dönem içerisinde yer alan unsurlardan kişisel arka plana uygun olanların seçilip, referanslar içerisine sokulduğu da görülür.)

Sait Halim Paşa'nın "Evladın pek noksan olan bilgisi ile babanın cehalet derecesine inmiş köhne malumatı karşı karşıya gelince, evladın saygısı, babanın haysiyeti ortadan kalktı" şeklindeki tespitini, eski ile yeni tutum sebepleri arasındaki münasebeti açıklamada kullanabiliriz.

Klasik dönemi olduğu gibi benimseyenler; İslamiyet'in o günkü gibi hakıyla yaşanması durumunda meselelerin çözülebileceği iddiasında bulunmaktadırlar. Ancak "hakıyla" yaşanma talebinin içeriği ve nasıllığı hususunda

² Tek kerelik öğrenmeden kastımız; ulemanın meselelere bilimsel yaklaşımın oluşturduğu toplam bilginin, halk tarafından öğrenilmesinin gelenekleştirilmiş biçimidir.

³ Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayın, İst., 1983, s.52 Bu durumun "paradigmatik aşırılık" diye belirlenmesi için bkz. Hasan Şahin, *Paradigmaların Savaşı Kaostaki Türkiye, Sistem Yay.*, 1997.s.128

tatmin edici cevaplar verilememektedir. Hakkıyla yaşanmadığı tezi yanlışlanabilmesi mümkün olmayan sloganik ve inanma içeren bir önermedir. Her şeyden önce “İslam’ın, hakkıyla yaşanılmaktan zamanla neden uzaklaşıldığı” sorusu cevaplandırılmalıdır. Eğer bir cevap varsa, bu cevapla insan kaynağına değişime atıfta bulunulmuş olur. Öyleyse mesele, dinin kendisinden ziyade insanla, onun eğitimi ve kalitesiyle ve toplumsal dönüşümün kendisiyle ilgilidir.

“Hakkıyla yaşanmadığı” tezinden hareket eden anlayışa cevap, “gerçek İslam” söylemiyle,⁴ geleneksel anlayış taraftarlarının dışından gelmektedir. Bu yaklaşım tarzıyla, sanki önceki İslamî birikimler gerçek değilmiş ve “gerçek İslam” a da henüz ulaşılmış gibi bir hareket biçimi geliştirilmektedir. *Toplumun, İslamî ilimler, bazında donanım eksikliğinden yararlanılarak girilen ikna edicilik yerine, reel ve rasyonel, hem de verimli sonuçlarda, ısrarlı olan geniş halk kitlelerinin henüz dile getirilmemiş haklı taleplerini müşahede etmek mümkündür.* Özellikle kültürler arası etkileşimle beslenen rasyonelitenin popüler sunumu, toplumumuz tarafından *arasyonel* algılanmaktadır. Hatta, dinin felsefi bir ekol haline getirileceği kaygısı ortaya çıkmaktadır.

İslamiyet’le ilgili her tutum, belli bir arka plana bağlı olduğuna göre, tutumların benzeştirilmesi, fertlerin mükteseplerinin benzeştirilmesini mantıki olarak zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde, bir tutum açısından ikna olmayanların haksız ve insafsızca itham edilmeleri söz konusu olur. Bu benzeşme, eğitim ve ekonomik düzey başta olmak üzere maddi temellerde gerçekleşebilir. Çünkü maddi imkânlar, bir şey hakkında fikir yürütmenin karakteristiğine önemli ölçüde etkide bulunur.

Akıl yürütmek suretiyle bir fikre, tutuma ulaşma: şuurdaki muhtevalar ve kavramlar arasında münasebet kurularak gerçekleşir. Çocukluktan itibaren şuurda yer alan muhtevaların niteliği kadar niceliği de önemlidir. Zira algı; zihindeki muhtevalar üzerine eklenen tembihlerin sayısal anlamdaki miktarı ve kategorik farklılığının işlem sayısını artırma sonucu ortaya çıkar. Yukarıda işaret ettiğimiz İslami külliyat (paradigma) ulemanın kendi donanımları ve zamanlarının çeşitli verileri çerçevesinde kur’an ve sünnetten algıladığını işleminden geçirip anladığı biçimiyle halka sunması ile oluştuğunu bir kez daha tekrarlamalıyız. Bu, tıpkı mevleviliğin sema sembolündeki gibi bir görünümdür. Yani ulemanın kitabı dinden anladığı ve algıladığını bireysel donanım ve kendi zamanının verileriyle işleyip halka aktarması durumudur.

Ananeyle öğrenilen, kazanılan, (belki belli bir zaman ve yapı için doğru olan) tutumların değiştirilmesine oranla, formel eğitim yoluyla öğrenilen tutumların değiştirilmesinin daha süratli olduğunu eğitimciler çok defa tecrübe etmişlerdir.

Deneye ve değişime tahammülü olmayan öğrenmelerin, zamanla batıl itikat derecesinde muamele görmesi kaçınılmazdır. Çünkü bu yollu öğrenmelerde, sebeple sonuç arasındaki ilişkiyi oluşturan “illetin”, gerçek illetten ziyade,

⁴ Ali Bardakoğlu, “İlahiyatçıların Din Söylemi”, *İslamiyat*, cilt: 4, sayı: 4, Ekim-Aralık 2001 s.66

görünürdeki illet olduğunun farkına varılmayabilir. Yani, sonucun sebebi veya illeti, sonuca mesafe, zaman, mekan ya da başka bir özellik itibarıyla yakın olan, alelâde bakışla görülebilenlerden biri olarak bilinir. Oysa gerçek sebep veya illet, sonuca çok uzakta, hatta alelâde bakış için şaşırtıcı biçimde ilgisiz görünen bir yerde bulunan, bir unsur olabilir. Bu durumu konumuz dışından bir örnek olarak aşağıdaki öykü ile açıklayabiliriz. “Urfa aşiretlerinden iki aşiret reisi, araçların yardımıyla, aralarında var olan kan davasına bir son vermek amacıyla, birbirlerinden kız alıp oğlan evlendirmeye karar verirler ve bu karar uygulanır. “A aşireti oğullarına, kan davalı olduğu B aşiretinden kız alır. “A” aşireti öldüren; kızlarını veren “B” aşiretiyse, öldürülen, öldürme sırasına sahip olan taraftır. Olay sırasında “A” aşireti, “B” aşiretine “kan bedeli” (diyet) ni de ödemiştir.

Aradan on beş yıldan fazla bir zaman geçer. Bu süre içerisinde her iki tarafta ölen ve öldürülen yoktur. Gelin doğurur, oğlu on beş yaşına ulaşır. Ne var ki, “su uyur kan davalı uyumaz” atasözünde olduğu gibi iki yan da birbirlerini sürekli denetlemekte ve birbirlerinden kuşkulmaktadır.

Günlerden bir gün kız tarafı, “A” aşiretini onurlarına şölen vermek üzere obasına çağırır. Hısımlığın bozulmaması için bu çağrıya uyan “A” aşireti”, gelinini ve torunu da yanlarına alarak küme halinde “B” aşireti obasına giderler, hoş karşılanır, ilgi görürler. Büyük yemek hazırlıkları sırasında “A” aşiretinde gelin olan evin kızı, ailesinde birilerinin normal olmayan davranışları içerisinde olduğunu görür, kendisinden saklı kimi hazırlıklar yapıldığını sezinler. İşi araştırdığında, babası ve taraftarlarının bu vesileyle evlerinde konuk olan, kızlarının gelin olduğu aşiretin, tümünü birden ortadan kaldırmayı amaçladıklarını öğrenir. Kız, ivedi kocasına haber ulaştırır: “Ne edip edin, oğlumu da yanınıza alarak evi terk etmenin yolunu bulun” der. Haber belirli işaretlerle konukların her birine duyurulur. Konuklar, abdest bozmak, abdest almak, atlara bakmak ve benzeri bahanelerle belirli bir yerde buluşmak üzere evi terk etmenin yolunu bulur ve kaçmayı başarırlar. Konukların tümüyle evi terk ettiklerine tanık olan ev sahipleri, tez elden silah kuşanıp, atlanıp kaçanların bir geçitte önlerini keserler. Karşılıklı önce söz, sonra ateş atışmaları başlar. Bu arada kız da silahla beraber ata atlayıp babası, ağabeyi ve taraftarlarını izler ve baba yanı grubu içerisinde yerini alır. Silahlı atışmalar sırasında mevzilerin zaman zaman değiştirilmesi ve kimi devinimler sonucu, kadının on beş yaşındaki oğlu, dayısını rahat vurabileceği bir konuma gelir ve dayıya silahını doğrultur. Dayı yeğenini görmemekte, anne her ikisini de görebilecek, oğluna daha yakın bir yerdedir. Oğluna ivedi seslenir. “Oğlum yapma” der. Oğlan annesini duyunca kararsızlığa girer ve tüfeği yüzünden indirmeye başlar, bu sırada -baba ateş açma uzunluğu dışında ama olayı tümüyle görebilecek konumdadır- babanın sesi duyulur: “Ne duruyorsun?” diye. Anne: “Oğlum babanı dinlersen elin kana bulanır, yapma.” diye uyarısını yineler. Oğlan, babasının yinelenen buyruğu üzerine dayısını vurmaya düşünür ve silahı yeniden yüzüne götürür, tetiğe basacağı sırada anne: “Oğlum yapma” diye oğlunu yeniden uyarır. Annesine kulak vermeyen oğul dayısına tam ateş ede-

ceği sırada anne kurşunuyla vurulur, yere düşer ve ölür. Havanın kararmasıyla birlikte karşılıklı kurşunlar kesilir. "A" aşireti ölülerini alıp obalarına, "B" aşireti de "evlat katili" kızlarını alıp evlerine dönerler. Böylece "B" aşireti "A" aşiretinin tümünü değil ama, birini öldürerek, "Kana karşı kan" davasının gereğini yıllar sonra da olsa yerine getirmiş olur.

Olay duyulur: kadın, "evlat katili" sanığı olarak tutuklanır. Davanın Urfa Ağır Ceza Mahkemesinde görülmesi sırasında Yargıç: "Kadın sen ne biçim annesin, insan yavrusunu vurur mu?" diye sorar.

Babasoylu aşiret kadını:

"Furur, Hakim bek. Furur. Başka umar olmadığında" der. Yargıç şaşırır ve: "Ne demek o?" diye sorar. Babasoylu Aşiret kadını Ana:

"Umarsızlığımı ben söyleyeyim sen anla " der ve devam eder:

Hâkim Bek. Hâkim Bek

Koca ildedir (yabanda).

Oğul bildedir (Belde. Biyolojik babalık).

Ya kardeş nirdedir? "(Nerededir) der.

Yorum: kadın babasoylu bir aşiretin üyesidir. Ailenin ocak tütürücü tek bireyi, vurduğu oğlunun dayısı erkek kardeştir ve evlerinde yaşlı babasından başka erkek de yoktur. Erkek kardeşinin ölmesi, baba ocağının sönmesi sonucunu doğuracaktır. Kadının ise bireysel sorunu kendince önemsizdir. "Koca ildedir" derken kadın: Ben hangi erkekle evlenirsem o bana koca olur" diye düşünür. Bu olayda koca yabandan biridir. "Oğul bildedir" derken kadın: "Kendime koca olarak seçtiğim erkekle yattığımda bir döl, oğlan sahibi olabilirim" demekle biyolojik olarak babalığın ne olduğunu vurgulamak ister. "Ya kardeş nirdedir?" sorusunu sorarken de: "Ben bir kardeş doğuramam" demekle, kadın olarak aile içerisindeki yerini, rolünü ve konumunu belirtmektedir. Annesi babası da zaten yeniden oğul kazanacak durumda da değildir; yaşları gereği.⁵ Bölgedeki "töre"den habersiz olan hakim, annenin katilliği konusundaki düşünceleri, illet arayışının oldukça sığ olduğu anlaşılmalıdır.

Dinin Diğer Alanlarla İlişkisinde Paradigma Açısından Bir Örnek: Din-Ekonomi

Tutum konusunda söylediklerimizi, dinle-ekonomi arasındaki ilişkide beliren tutumlar bazında somutlaştırabiliriz. Bunu da, bir ekonomistin, istihdam meselesini izahta kullandığı "Robinson Örneği"⁶ ile ortaya koymak yerinde olacaktır. Ancak, öncelikle şöyle bir açıklama yapmak, kanaatimizce elzemdir:

Din, ekonomiyi yok iken icat veya ihdas etmiş değildir. Mevcut bir olgunun yapısal işleyişine değer yargıları yükler. Bunun dışında herhangi bir fonksiyon yüklemesi durumu, dinin yorulmasına ve verimsiz bir materyal konumuna düşmesine sebep olur.

⁵ Ali Rıza Balaban, *Gelenekler, Töre ve Törenler*, Betim yay. İzmir, 1983, s. 87-88

⁶ Sadun Arel, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Bilgi Yayınları, Dördüncü Basım, 1972, s. 24

Şimdi, Robinson Örneği'nden hareketle meseleyi izah etmeye çalışabiliriz: İssiz bir adaya düşmüş olan Robinson, yaşamak için çalışmak mecburiyetindedir. Çalışma süresi ise, elde etmek istediği hayat standardına göre değişecektir. Gündüzleri meyve toplayıp, geceleri de bir ağaç kovuğunda ya da mağarada, otların üzerinde uyuyarak sürdüreceği bir yaşam tarzına razı ise, böyle bir standardı, belki günde 1-2 saat çalışarak yakalayabilir. Ancak, meyvenin yanında ekmek, et vs. yemek ister ve uyumak için mağarayla yetinmeyip daha lüks bir yer arayışında olursa, günlük çalışma süresini artırmak zorundadır. Et için av teknolojisi, ekmek için de tarım kültürü geliştirilmesi ve icatta bulunması gerekmektedir. Bu durumda Robinson, iki hayat ve haz tekkisinden birini seçmekle yüz yüzedir. Ya az çaba gerektiren, basit kanaatkâr ve düşük bir yaşam tarzını benimseyecek; ya da daha meşakkatli ama yüksek standartlı bir hayatı tercih edecektir.

Robinson, daha zahmetli olan hayat standardını tercih ettiğinde, elde etmek istediği ürün ve zahmet için harcayacağı emeği, sarf etmeye değer bir tutum geliştirmiş olur. Gelecek için yatırım yapmanın makûliyetine ulaşır. Bu süreç onu, yeni hazlara, ihtiyaçlara ve bu ihtiyaçları teminde kullanacağı yeni maddelere yöneltir. Robinson'un dini inancı da, bu iki tutumdan hangisine yöneleceğinde etkindir. Lakin onun dini inancı, hangi tutuma yöneleceğinde sadece bizatihi inandığı dinin metinsel-teorik yapısıyla değil, onun sahip olduğu dini nasıl algıladığıyla ilgili olacaktır. Bu algı, onun başka bir adada kendisi gibi birinin de mevcut olduğunu, günün birinde onunla karşılaşabileceğini ve kendi durumunun, mevcut haldeki gibi sürmeyebileceğini akıl etmesi ve başkaca saiklerle yakından alakalıdır. Böyle bir tembih ve tehdit yok ise muhtemelen birinci tutuma yatkın olacaktır. *"Çalışmadan, yorulmadan, öğrenmeden rahat yaşama yolunu benimseyenler önce hürriyetlerini sonra bağımsızlıklarını kaybetmeye mahkumdurlar". (Atatürk).*

Tek kişilik Robinson örneği yerine, bugünün toplumlarını ve toplumlar arası ilişkilerin ortaya çıkması durumunu koyarsak, bugünü tahlil etmede ve karşılaştığımız problemlerle geleneksel ya da modern dini anlayışlar arasındaki irtibatlandırmalarımızda nasıl bir tutuma sahip olduğumuzu görmüş oluruz.

Değişmeye, dünyevileşmeye ve genel olarak problemlerin çözümünde tutum değişikliğine, zihniyet itibarıyla hicrete, dönüşüme; dinin değer sisteminin ne dediği, müminlerin algısı çerçevesinde cevaplanacak bir sorudur.

Kur'an-ı Kerim'in, "Bu dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden, geçici zevkten başka bir şey değildir"⁷ ayetini ve benzerlerini; "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda, Allah'ı anmaya koşun! Namaz bittiğinde, yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından rızınızı arayın."⁸ ayeti ve benzerlerini görmezden gelerek ya da pasif bir değerlendirmeye tabi tutarak algılama gerçekleşir ise, kanaatkâr tipteki Robinson'a ulaşılır. Böylece "bu dünyadan" bağımsız "öbür dünyalılık", zamanla bu dünyalılığı boğar.

⁷ Kur'an Enam-32

⁸ Kur'an Cuma-19

Adım atışımıza bile öbür dünyalık adına müdahale eden, kuşatıcı bir din anlayışı ile, fonksiyon itibariyle dünyanın büyümesini korumaktan bile aciz bir din anlayışı arasındaki salınımda, en optimum din anlayışı arayışının sonuçları, epey bir müddet sürecektir. Sosyal değişme olgusuna bağlı olarak bu sonuçlar, tekrar tekrar farklı dozlarda yaşanacaktır.

Dinin Toplumsal Konumu Hakkında Bir Yaklaşım

Dinin uhrevi sonuç bakımından bizzat hüküm verdiği konular itibariyle ele alınması dışında, dinin bir hayat tarzı ve davranışlar bütünü, motivasyon kaynağı olması itibariyle toplumbilimcinin üzerinde durduğu en önemli konu din-toplum münasebetleridir.

Dinle ilgili tutumlarda, metodoloji sorunuyla ilgilenmek, bize göre dinin duygu boyutunun, dolayısıyla da ferdin iç dünyasında öznellediği alanın dışında kalan sahada, yani toplumsal alanda görünümü ve işleyişiyle ilgilenmektir. Toplumsal ciheti itibariyle dinle ilgili metodolojiden bahsedilebilir. Bunu yapabilmek için her şeyden önce, toplumsal hedeflerin ne olduğunu, dinin toplumsallığı ile ilgilenenlerin ne yapmak istediklerini anlamak, netleştirmek gereklidir. Başka bir ifadeyle, dinin toplumsal fonksiyonları nelerdir, bu fonksiyonları hangi, ne tür bir anlayışla-metodolojiyle belirleyebiliriz? Din, her türlü problemin çözümü açısından sözün kendinde bittiği bir olgu, kurum olarak görülebilir mi? Toplumsal talepler var ise ve yerine getirilemiyorsa talep ne olursa olsun dine müracaat etmek, dini yorgun düşürmek olmaz mı? Toplumsallığı itibariyle kabul görmeyen dini tutumları şayet değiştirilmesi gerekiyorsa nasıl değiştirmeliyiz? Türünden sorular çerçevesinde metodoloji arayışında, şunları göz önüne almak, bizce-sadece bizi bağlayacak şekilde aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Pek çok tutum ve davranışlardan müteşekkil paradigma oluşturması noktasında din, müminine çağrıda bulunur ya da ihsaslar gönderir. Bazen de toplum, herhangi bir ihtiyaç saikiyle dini bu noktada fonksiyonel kılar. Örneğin, uzun süreçler sonucu ulaşılabilecek şuurlanmanın neticesi olarak beklenen davranışlar sadece ve sadece “inançla” yaptırılabilir. Bu, toplumun dini pra.g.m.atist kullanımınıdır. Geleneğin en şiddetli biçimde eleştirisine neden olan anlayışın, aslında toplumsal açıdan neticeleri itibariyle doğru, makul görülebilir anlayışlar olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, dini kutsallık atfedilen bir belde, tabu haline getirilen eşya ya da olgu, gerçekte pratik bir faydayı sağlamak içindir. Yanlış olan; zamanla, pratik sonuç unutulup araç ve ariziliğin esas teşkil etmesidir.

Bu pra.g.m.atist tavrın sonucu yerleşmiş kabuller, ilahiyatçı entellektualizmiyle eleştirildiğinde “dinin aslından olmayan” şeyler bulunmuş olur. Dünyevi anlamda toplumun taleplerini yerine getirmekle yükümlü olan unsurlar görevlerini, yükümlülüklerini yerine getirmeyişlerinin sorgulanması yerine birinci dereceden sorumlu olmadığı halde din sorgulanmaktadır. Bu sorgulamayı yapanlar ne kadar eleştirel ne kadar yenilikçi olursa olsun, temelde herşeyi dine bağlayan bir bakış açısının ürünüdür. Bugün islam dünyasında

“islami yenilenme” diyebileceğimiz modern süreç ve sorgulamada öne çıkan sonuç; islamiyetin din olarak alan ve fonksiyonlarını belirleme ya da fonksiyonalitesini artıracak destekleri oluşturmadan ziyade, verileri rasyonelleştirme, duruma göre misyon-etkinlik biçme şeklinde tezahür etmektedir. Batının sekülerizm süreci ile yaptıklarını bir çeşit “islamiyeti akılcılaştırma” ile yapmayı deneme gayretleri olarak tavsif edilebilir.⁹ Yani din, yine dominant unsur olacak, lakin din, geleneğin içinde yer aldığı gibi değil, rasyonalist ve tarihsel bir bakış açısıyla işlenecektir. Ekonomik, siyasal ve diğer toplumsal alanlardaki problemleri dinin dışında bir teknikle çözme ile dini verileri akılcı biçimde kullanarak çözme ayrı şeylerdir. Dinin bu anlamdaki rasyonalitesi belkide “problemlerinizi problemin yapısı ve iktizası çerçevesinde çözüm” iznini verdiğini belirlemek olacaktır. Bu durumda özel alanında etkinlik için bakışını kendine çevirebilir: Sosyal erdemleri beslemek, dünyanın büyüsunü korumak, insan tabiatını kendine yabancılaşmamasını temin etmek ve nihayet bireyin dinin teolojik yapısı çerçevesinde aşkın bir varlığa inanma istek ve ihtiyacını, toplum hayatı yaşama zorunluluğu ile realize etme işlevine teksif edebilecektir.¹⁰ Dindarlığın bireysel çerçevesinin toplumsal sorumlulukla irtibatlandırılması için gereken teolojik çıkarım ve istimbatlara bireylerin ikna edilmesi, kalben müsterih olmalarını temin etmek bugün ilahiyatçıların mesleki görevleri olabilir. Din; adaleti emreder ama adaleti gerçekleştirmede kullanılacak vasıtaların belirlenmesi bizatihi, bütünüyle dinle değil bilimsel verilerle olacaktır. Keza inananların, dinin bir atölye kurmayı emrettiğini anlama ve algılaması tabiidir, lakin atölyenin teknik anlamda nasıl çalışacağını dinde değil işin kendinden çıkarma gereğinde inananların sağladıkları desteklenmesi ilahiyatçıların paradigmatik yükümlülüğü olabilir. Dinin fahri olarak yürüttüğü fonksiyonları yerine getirecek gerçek unsurlara sahip olduğunda, din ödünç ve emanet olarak elinde bulundurduğu, işlem sahasını, sahanın sahibi olgu ya da kuruma iade edecektir. Bu iade ya da devir teslim işi, belli bir süreci gerektirebilir. İlahiyatçı entellektualizmin bu süreçteki fonksiyonu, toplumun mutmain olmasını, tereddüt göstermesine gerek olmadığına dair güven duymasını temindir.

Modern zamanların minimalleştirme temayülüne karşı dinin, bütünleştirici fonksiyonuyla bugünün ve fazlasıyla da yarının toplumları için stratejik bir fenomen olduğunu sezinleyebiliriz. İnanma fiilinin indeterminist hususiyetiyle din; toplumlar için sınırsız güç kaynağıdır.

⁹ Nitekim islam dünyasında son yüzyılda ortaya çıkan islam modernizmi, siyasal islam ve tarihselcilik akımlarının maksadı; farklı biçimde ve yoğunlukta da olsa “Allah’ın tarihe müdahalesi” ni insan unsurunu da dikkate alarak hayata geçirmek olmuştur. Belki bunlardan ilki yani islam modernizmi dinin ilgi sahasını ahlak ile sınırlandırma yoluna belli ölçüde gidebilmiştir. Bkz. M. Zeki İşcan, *Muhammed Abduh’un Dini ve Siyasal Görüşleri*, Dergah Yay.İst., 1998, s.156-163 Siyasal İslam ise modernleşme sürecine Bağlı Olarak İslami Hayatın tüm alanlarına kapsayan modern bir ideoloji (mega-anlatı) biçiminde algılanıştır. Bkz. M. Zeki İşcan, *Siyasal İslam, Dini ve Fikri Temelleri*, E.K.E.V. yay, Erzurum, 2002, s. 122.

¹⁰ Bakınız Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslamı Yeniden Düşünmek*, Kitabiyat, Ankara, 2000, S. 54.

Dinle ilgili tutumlarımızın analizinde kullanabileceğimiz usul, metot ne olmalıdır ya da nedir diye sorduğumuzda alacağımız cevap, hiçbir zaman net açık-seçik olamamaktadır. Belli bir teoriyi paylaşan fertler, mutlak surette öznel farklılığa sahiptir. Zira daha başlangıçta herhangi bir usulün yahut da fenomenin analizinde doğrulanabilirlik ya da yanlışlaşabilirlik, ilgililerin danışma çerçevesine (frame of reference) göre şekillenmektedir.

İmanın sübjektif yönü, toplumsallıkla (yapı, değişme, gelişme) irtibatlanan tarafıdır. Nesnellikle öznellik, birbirinin etkisi altında, yüz yüze duran, iki ayrı bölüm ya da birtelilik olarak tezahür etmektedir.¹¹ Nesnel imanın, yani dinin amentüsünün öznelliklerle bezendirilmesi yahut da en son (fundamental) noktaya değin indirgenmesi, ferdin dokunulmaz hakları olarak kabul görülebilir. Ancak, öznelliklerle giydirilmiş inanmanın sonuçları ve ortaya çıkaracağı etki, toplumsal yaşayışın çeşitli kısımlarıyla ilişkiye girmesi söz konusudur. (Örneğin, din-siyaset, hukuk, ekonomi ilişkilerinde nötr bir durumun ya da artı-eksi yönde pozisyonların oluşması). Bu tür ilişkilerin, din sosyolojisi açısından en kıymetli yönü, din dahil her tür fenomen ve yapının toplamının, toplumsal zihniyeti birlikte inşa edişidir.

Muhayyilemizde, zaafiyetlerimizi gidereceği zannına sevkeden söylemlerle mevcudiyet kazanan argümanlar, bir metod olabilir mi? Hangi noktalarda bu tür argümanlar problem çözücü olabilir?

Örneğin, toplumun yüklediği anlam ve değerlerle fonksiyon gören bir olgu, sembol, değişim olgusuna bağlı olarak yeniden gözden geçirilerek dizayn edilirse, ilgili alandaki zaafiyetimizi giderir mi? Mesela, bir sembol olarak bayrağı ele alalım. Bayrak, sembolik etkileşim sağlayan, bir ulusun yüz yıllarca onun üzerine atfettiği psikolojik hislerle iş gören bir semboldür. Kendi becerisiyle iş görmez. Anlattığı, hissettirdiği her ne varsa, onunla ilgilenenin ona biçtiği anlam-sembol çerçevesiyle ilgilidir. Keza bir sembol olarak "Ezan"ın, Arapça aslı yerine anadilde okunması, onun fonksiyonunu artırmaz. Aynı şekilde, ibadetlerde okunan duaların anadilde okunması, namaz ibadetinin fonksiyonunu artırmaz. Çünkü fenomen olarak ibadet, dinin duyu boyutuyla ilgilidir. Psikolojik cihetiyle kıymetlenir. Namazda okunan duaları mü'min dini bilgilerinin, entellektualizmini artırmak için okuyor değildir. Allah'a itaatın bir parçası olarak ibadet, belli forma sahip bir fenomendir. Hissi iletişimi teminde form olarak kullanılan bu fenomenleri, şu veya bu şekilde işleme tabi tutmak, kalbi fiillerin ortaya çıkmasına neden olan coşkuyu, iletişim ağını zedelemek olabilir.

Teoriyle realite arasında ontolojik bir karşılıklık, birebir ilişkisi kurulan olgu¹² deneylenmiş olmak zorundadır. Yani, sentaks olarak, anlamlı, mantıki çerçeve içerisinde düzenlenmiş bir şemanın, hedeflediği nesne alanında kullanışlı olup olmadıkları ancak gerçekliğinin, hem de çeşitliliğiyle birlik-

¹¹ Temel Yeşilyurt "İman, Objektivite ve Yanlışlanabilirlik", *Günümüz İnanç Problemleri İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*, 7-9 Eylül 2001 Erzurum, s. 81

¹² Jürgen Habermas, *Sos. Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Kabalacı Yay., çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, 1998, s.21

te uyup uymamasıyla bilimselliğe ulaşmış olur.¹³ Aksi takdirde kuram, gerçekliği kendine borçlu çıkarır. Çünkü sosyal alan, fizik alan gibi değildir. Fizik alanının eşyası metodik anlamdaki özelliği, kusuru behemehal ifşa eder. Lakin sosyal alanda eşyanın ifşası, oldukça görünmezdir.

Bir olguya tesir eden etkenlerin (değişkenlerin) değişim karakteristiği önemlidir. Bu etkenler statik midir? Değilse, değişim hızları nedir? Bu durum bize, bir metodun ilânihaye geçerliliğinin olamayacağı sonucuna götürür. Toplumsal önermeler, toplumsal yapıdan çıkarlar. Yapı değiştikçe önermelerin değişmesi kaçınılmazdır. Öyleyse toplumsal alanda ilânihaye nesnellikler söz konusu değildir. En azından belli periodlarda değişim gözlenir.

Uygulanan metodolojinin sonucunun verimli olup olmadığını, uygulama sonucundaki başarıya bakarak anlarız. Toplumsal anlamda bu, bizatihi toplumda uygulamanın (belli on yıllar boyunca) neticesinde görülecektir. Test edilip yanlış çıkması durumunda doğabilecek zararları, toplum çok pahalıya ödeyebilir. Bu mesuliyeti kim üstlenecektir? Acaba teorisinin ortaya koyduğu sonuç, pratikte ne kadar cereyan eder? Yani, ekser akılların “evet, iyi, doğru” dediği bir şeyin pratik tarafından yanlışlaşması söz konusu olamaz mı? Yoksa iddia edildiği gibi yüksek oranda doğrulanır mı? Hele de sisli bir toplumsal ya da entelektüel ortamda, deneyleme işi yapılıyorsa ki günümüzün her türlü ortamı belli oranda sislidir. Üstelik topluma mal olmuş, gelenekleşmiş, değer usul olmuş unsurlar; bireysel sevinç, keder, hayret gibi ani ortaya çıkan ya da kaybolan bir ruh hali değildir.¹⁴ Üstelik toplumda “silbaştan” tarzına çok sınırlı bir kredi vardır.

Sosyal alan, gözleme dayalı veriler sunması itibariyle izafiyetin hükümlerinde yer alır. Tümünü nesnelleştirebilmemiz mümkün olmazken, birilerinin bizi, kendi gözlem ve algısına inanmaya davet etmesindeki delili, daha önce de ifade ettiğimiz gibi dilin ikna kapasitesini kullanmasına bağlıdır. Tevilini telvine (duruma göre okuma, yorumlama ve anlama) dönüştürmediğinin garantisi yoktur.¹⁵

Güdüler çekerken nedenler itiyordur. Ancak bu durumda dahi “nedenler” ve “sonuçlar” olarak sıfatlanan olaylar, ayrı ayrı olaylardır. Bir güdü, bir eyleme neden oluyorsa aslında eylemden ayrı bir oluştur.¹⁶

Güdülerin nesnelligi konusu bizatihi problemdir. İçsel psikolojik nedenlere dayalı eylemlerdeki nedenlerin bir kısmı, somutlaştırılabilir. Ama çoğunun somutlaştırılması özel uzmanlık ister.

Evrensel bir “sosyal eylemleri öngörme ve Pçözümleme metodolojisi” ortaya koymak mümkün gözüküyor. Olsa olsa belli periyotlarda cereyan eden eylemleri anlamak ve çok cüz’i nisbette gelecek için öneride bulunmak, mümkün olabilir. Tek tek tüm olayların neden ve sonuçları bilinse bile, bunların

¹³ J.Habermas, s. 61

¹⁴ W.V.Quine, J.S Ullian, *Bilgi Ağ*, çev. A. Hadi Adanalı, Kitabiyat, yay. Ankara 2001, s. 17

¹⁵ Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, Kitabiyat yay., Çev. Fethi Polat. Ankara 2002 s. 114)

¹⁶ Jürgen Habermas, s.327.

ortak noktalarından hareketle bir ölçüm ya da yasa geliştirmemiz, hemen hemen imkânsızdır. Böyle bir genelleştirme, insanı tanımlayan atasözlerinin ötesine geçemeyecek konumdadır.

İnsanlık tarihinin geçmişini, toplumsallık-kültürel bağlamı içerisinde çözümlenme, anlama imkânına belli nisbette sahibiz. Ancak, geleceği, yine kültürel bağlamı içerisinde düzenleme adına geliştirilecek metodoloji için temel şart, “toplumsal hedef” bağlamıdır.

Bu noktada metodoloji, bir bakıma ideolojikleşmekte, esas itibariyle “toplumsal pra.g.m.atizm” ifadesiyle ifadelendirebileceğimiz bir hedefe kilitleniyor olmaktadır. Toplumsal pra.g.m.atizm esas alındığında, nesnellik toplumsal uzlaşmaya endekslenmiş olur. Yani mutlak nesnellikten bahsetme yerine, her toplumun kendi gerçekliği, ihtiyaçları, problemleri doğrultusunda onaylayabileceği bir nesnellik söz konusudur. Toplumlar, kendi sosyal yaşayışları için bir hayat tarzı, dünya görüşü, metodoloji, paradigma, kısaca adına ne dersiniz deyin, hayatı kolaylaştırıcı problem çözücü bir yapıyı oluşturmak istediklerinde bunu, birkaç kişinin, bilim adamının gayretleriyle gerçekleştirmeleri imkansız gözükmemektedir.

Günümüz toplumları, tarım toplumunun kapalı toplumsal yapısından çıkmış, birbirlerine her yönüyle “dokunma”, mesafesindedir. Bu itibarla problem çözme, “dahili” bir prosedür değil; bir ucuyla toplumlar arasılığa müstenittir.

Paradigmaların, problem çözmelerin dönüşümünde Barker’e göre dört tür insan, önemli işleme sahiptir:¹⁷

1) Paradigmayı çalışmış ve öğrenmiş, fakat onun için de hiç etkinlik göstermemiş genç bireyler.

2) Alan veya sistem değiştiren yaşlı insanlar (yeni geldikleri alana veya sisteme ilişkin cehalet ve yabancılıkları bu bireylere bir avantaj sağlar) paradigma içinde yer alan bireylere aptalca gelen sorular sorarlar, paradigma içinde yoğunlanmadıkları için normalde sorgulanamaz olan şeylerin farkında değildirler ve varolan paradigmaya (daha doğrusu ondan türemiş davranış örneklerine) ilişkin sorulması gereken soruları sorar, yapılmaması gereken şeyleri yaparlar.

3) Yalnız ve yansızlar: Bunlar egemen paradigmanın içinde yer alırlar, paradigmanın yüz yüze olduğu sorunları bilirler, fakat alanlarında genelde uçlarda dururlar. Bu bireyler neredeyse her zaman bir kriz durumu ortaya çıkıncaya kadar hatırlanmazlar. Bunların avantajı, paradigma ve sorunları hakkında bilgili olmaları, fakat paradigma tarafından biçimlenmemiş olmalarıdır.

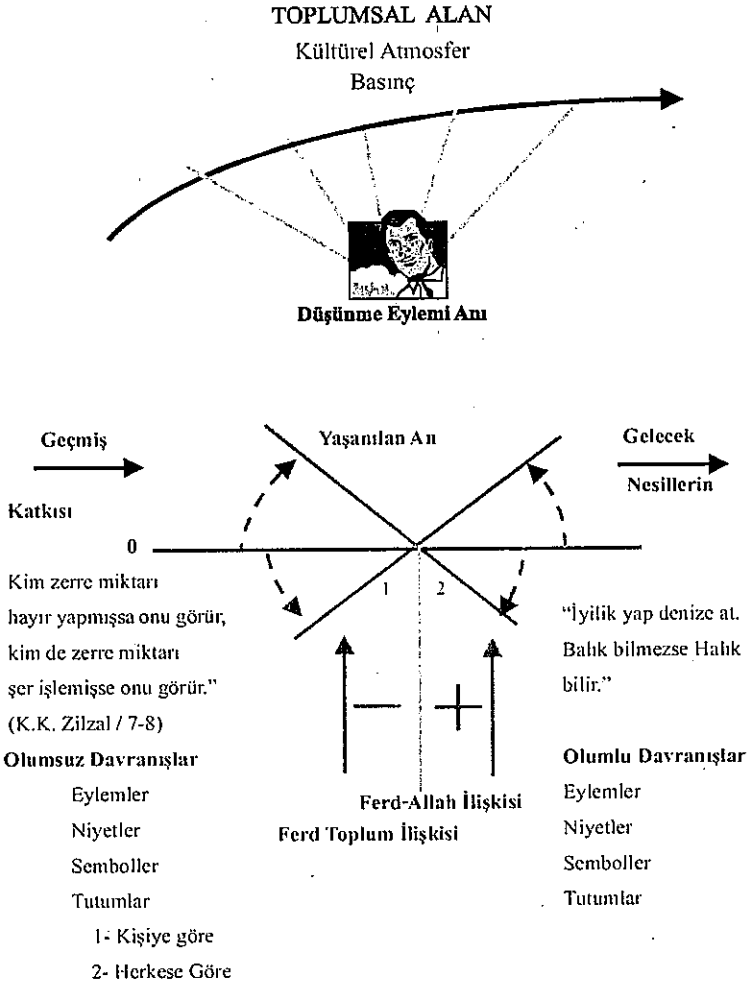
4) Düşünürler: Bu bireyler kaza eseri ya da başka bir şekilde paradigmanın rafında yer alan sorunlardan bir veya birkaçına takılır, bu sorun ya da sorunların paradigmanın önemli bir sorunu olduğunu bilmezler. Bu sorunun çözümü onlar için bireysel bir kendini kanıtlamadır; sorun bir anlamda kendi sorunlarıdır. Bu yolla çalışarak, aslında paradigmanın bekleyen bir sorunu ya

¹⁷ J.A.Barker, *Future Edge*, NewYork 1992’den aktaran Hasan Şimşek, *Paradigmaların Savaşı*, s. 43.

da sorunlarına kendilerine özgü bir model veya yaklaşımla çözüm getirirler.

Bize göre toplumsal bir varlık ve aynı zamanda bir dine inanan bir birey geliştireceği metodoloji- paradigma- değişkenlik, nesnellik konjektürel esneklik, verimlilik vs. her ne içerirse içersin yaşarken vicdanının ölünce ruhunun rahat edeceği algı, davranış ve sonuç için bir metodolojik yükümlülüğünün olduğunu peşinen kabul etmek durumundadır. Aksi takdirde, toplumsallık gözönüne alınmaksızın "sosyal bilimler metodoloji"sin den bahsetmek, metafizik bir karaktere bürünecektir.

Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere olumsuz davranışlar arttıkça, toplumda olumlu davranışların ortaya çıkması azalır. Aksi durumda, olumlu davranışlar

Tevbe: Olumsuzluğun süreçte yer almasına manidir.

nışlar arttıkça olumsuzluklar azalma trendine girer. Olumsuzluğun ortaya çıkacağı alan daralır. İhtiyacımız olan paradigmatik dönüşüm; en verimli pozisyonu gerçekleştirecek davranış ve zihniyetin hayata geçirilmesidir. Neticede toplumun devamlılığı ve bir bütün olduğu göz önüne alındığında her bireyin adil ve ahlaki davranışlar geliştirmesi ideolojik muhteviyat taşımayan mutlak akılcılıktır.

0) Denge Durumu

1) İyi işleyen toplumsal yapı

2) Olumsuzluğun hâkim olduğu yapı

SONUÇ

İçinde yaşanılan zamanı anlayıp geleceği düzenlemeye matuf metodoloji taleplerinde batı toplumları ile aramızda belirginleşen bir tutum farkını müşahede etmekteyiz.

Kullana geldiğimiz usullerden başkaca bir usul arayışına zorunlu olarak itildiğimizde; sosyal belleğimizde yer alan gelenekselleşmiş usulün dışında usullere, bozuluruz endişesiyle son derece tereddütlü yaklaşmaktayız. Elbette bilinmeyen bir alanda yol almak içinde pek çok riski barındırabilir.

Bu sebeple bizim sade, tahdit edici, sabitleyici eğilimimize karşılık batı, tekci bir metotla iş görmenin bir verimliliği kaçırmaya, atlamaya sebebiyet verebileceğinden hareket etmektedir.

Kıscası hem doğu, hem batı hata yapma, mevzi kaybetme kaygısıyla hareket etmektedir. Ne var ki bu endişeleri bertaraf ederek verimliliğe ulaşmada doğu "tekci" batı "çokcu" ve "çoğulcu" tutumla karakterize olmaktadır.